

УДК 737.22 (477)

DOI: 10.33099/2707-1383-2021-42-4-134-143

Сергій Мисько

начальник відділу інформаційно-організаторської роботи Управління розвитку автоматизації, Генеральний штаб Збройних Сил України (Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1312-0864>

Електронна пошта: mysko_serge@ukr.net

НАГОРОДИ — ДЖЕРЕЛА ПІЗНАННЯ ІСТОРІЇ

У статті висвітлено основні джерела та нормативні документи, які передували зародженню військової нагородної системи від Української Народної Республіки до сучасних днів.

Існуючі джерела в повній мірі дають сучасним історикам-фалеристам уявлення про кропітку роботу, проведену громадськими та військовими діячами всіх часів під час процесів державотворення України щодо започаткування власної нагородної системи для відзначення своїх військовослужбовців.

Завдяки дослідженню вдалося розкрити нові сторінки в історії нормативного зародження фалеристики Збройних Сил України, вималювати чітку хронологічну послідовність створення та розвитку нагородної системи Збройних Сил України на різних етапах.

Ключові слова: *фалеристика Збройних Сил України, нормативна база фалеристики Збройних Сил України, Українська Народна Республіка.*

Актуальність дослідження. Агресивна зовнішня політика Російської Федерації по відношенню до України породила національний підйом всього українського суспільства і Збройних Сил в першу чергу на захист власної держави та передувала зародженню фалеристики ЗС України.

З метою гідного вшанування героїчних вчинків військовослужбовців ЗС України розпочалася плідна робота з розроблення військових нагород.

Основою такої роботи стало звернення до історичних традицій із заснування нагородної системи. Детальне вивчення історичних джерел дало змогу відтворити багатий досвід здійснення нагородження від часів Визвольних змагань 1918–1920 рр. до наших днів, тим самим започаткувати новий етап у розвитку нагородної системи сучасних Збройних Сил України.

Аналіз останніх джерел. Існуючі джерела в повній мірі дають сучас-

ним історикам-фалеристам уявлення про кропітку роботу, проведену громадськими та військовими діячами щодо започаткування своєї, власної нагородної системи: від УНР до Української Повстанської Армії, від УНР в екзилі до сучасної незалежної України з єдиною метою — гідного вшанування своїх синів та доньок за героїчні вчинки на різних етапах української історії (Карпов, В; Табачник, Д. 2004, с. 6). Проте, питання щодо дослідження джерельної бази мало місце публікацій окремими статтями і носило фрагментарний характер.

Сучасна фалеристика ЗС України зароджувалася разом із становлення державності. Питанню дослідження джерельної бази приділяло уваги чимало істориків-дослідників. Серед них такі науковці як Дмитро Табачник та Віктор Карпов. В своїх спільних працях «Українська військова символіка» (2004 рік) та «Військова символіка держави» (2007 рік) вони спробували узагальнити існуючу на той час військову символіку, а саме: військову емблематику, військову вексилологію та військову фалеристику. Разом з тим загальне визначення «Фалеристика Збройних Сил України» в зазначених працях не звучала (Карпов, В. & Табачник, Д. 2004, с. 272; Карпов, В. & Табачник, Д. 2007, с. 296).

«Українська військова символіка» 2004 року розкриває питання військової символіки, а саме: прапорів, емблематики, ілюстрацією деяких

ескізів нагород військових формувань, малюнками державних нагород та відомчих відзнак Міністра оборони України з короткими описами. Крім того, окремими додатками розкрита законодавча база щодо нагород Президента України із затвердженими описами, статутами, тощо (Карпов, В. & Табачник, Д. 2004, с. 272).

«Військова символіка держави» 2007 року випуску більш насичений яскравими ілюстраціями та описами нагород рукопис. Крім того, в зазначеному альманасу розкрито емблематику та представлено символіку з ілюстраціями нагород не тільки Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, але й інших складових сил оборони: Міністерства внутрішніх справ України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки, Державної служби України з надзвичайних ситуацій (колишнє Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи) (Карпов, В. & Табачник, Д. 2007, с. 296)

Віктор Карпов в своїх працях висвітлював опрацювання процесу та вироблення державної та військової символіки (Карпов, В. & Табачник, Д. 2004, с. 272). Досліджував питання правового врегулювання проблеми застосування державних символів, утвердження та висвітлення історичних витоків української

військової символіки, процесу її відродження, становлення та розвитку в незалежній Україні.

Разом з тим, питанням дослідження нормативного супроводження становлення фалеристики ЗС України увага не приділялась.

Більш ретельно нормативне супроводження фалеристики ЗС України вдалося викласти в своїх працях таким історикам, як Олександр Муравйову, Володимир Лазаренку, Миколі Чмиру, Максиму Хорошунову.

В розділі «Фалеристика» О. Муравйов розкрив історію створення почесного нагрудного знаку начальника Генерального штабу — Головнокомандувача ЗС України «За заслуги перед ЗС України». Це перша нагорода, яка призначалась для нагородження осіб, які не є військовослужбовцями (Муравйов, О. 2011, 132–136 с.).

Микола Чмир в статті Львівського мілітарного альманаху «Цитаделя» за 2013 рік розкрив питання реформи нагородної системи ЗС України, яка відбулася в оборонному відомстві у 2012 році (Чмир, М. 2013, с. 78–96).

Володимир Лазаренко на сторінках довідково-інформаційного журналу «Нумізматика і Фалеристика» за 2012 рік провів ретельне дослідження відзнак Міністерства оборони України «Доблесть і Честь» (Лазаренко, В. 2012. № 1, с. 14–17), «Знак Пошани» (Лазаренко, В. 2012. № 2, с. 16–17), «За зразкову службу»

трьох ступенів (Лазаренко, В. 2012. № 4, с. 14–16).

В своїй роботі він розкрив питання нормативного забезпечення перших відзнак Міністерства оборони України, які передували затвердженню нагородної системи ЗС України.

Максим Хорошунов в тому ж журналі «Нумізматика і Фалеристика» привів свою версію змін нагородної системи Збройних Сил України 2012 року (Хорошунов, М. 2012. № 4, с. 16–17).

Формулювання мети. Метою статті є пошук нових та узагальнення вже існуючих типів джерел та нормативної бази, завдяки яким зароджувалась нагородна система ЗС України.

Вводяться в науковий обіг нові джерела нормативної бази зі створення та забезпечення сталого функціонування фалеристики Збройних Сил України, а також подається варіант класифікації джерел.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звертаючи увагу на нагороди ветеранів, розташовані на їх кітелі (цивільному одязі), можна визначити повний бойовий шлях кавалера. Рядовий військовослужбовець із нагородами за вислугу років, чи це військовослужбовець, складний й бойовий шлях якого красномовно говорить зірками та хрестами на його грудях. Завдяки нагороді можна з'ясувати: до якого відомства належить військовослужбовець, з якого підрозділу, здійснити кваліфікацію: орден це чи медаль, за який визна-

чний вчинок здійснено нагородження, розкриває технологію виготовлення нагороди, оскільки кожна нагорода задекларована винятково для відзначення певного вчинку нагороджуємого.

В сучасній фалеристичній науці питання щодо кваліфікації джерел носить не системний характер. Кожен науковець використовує свою класифікацію типів джерел.

В зазначеній роботі подається варіант класифікації джерел, сформований за аналізом багатьох робіт і напрацювань з фалеристики.

Джерела умовно можна поділити на:

речові джерела — матеріальні пам'ятки та безпосередньо самі нагороди;

письмові джерела — архівні папери, матеріали, хроніки, документи, мемуари, щоденники, листи, які містять інформацію про становлення, розвиток, безпосередньо виготовлення та закупівлю військових нагород, процес нагородження, статuti до нагород, укази й накази про їх заснування, списки нагороджуємих, описи героїчних вчинків;

усні джерела — спогади очевидців та безпосередньо самих розробників, або свідків певних подій, які прямо чи опосередковано сприяли розробці або виготовленню нагород;

іконографічні джерела — кіно-, та аудіодокументи (фонодокументи), художні твори із зображенням ескізів чи проєктів нагород, фотодокументи

нагороджуємих із зображенням самих нагород на кітелі (цивільному одязі), які дають змогу вивчити однострої та нагороди, порядок їх носіння (розташування), безпосередньо процес нагородження ними тощо.

До речових джерел відносяться матеріальні пам'ятки як предмети нагородної справи:

ордени — нагороди, які встановлюються органами державної влади з визначенням відповідних пільг для кавалера;

відзнаки — нагороди, які встановлюються для заохочення особового складу за досягнення в певній галузі, або для відзначення якоїсь пам'ятної події. Можуть встановлюватися як органами державної влади так і громадськими організаціями.

Як різновид матеріальної пам'ятки для заохочення можна використовувати грамоти.

Грамота — паперовий документ, призначений для заохочення особового складу за досягнення успіху в певній категорії.

Крім того, до речових джерел фалеристики можна віднести інші матеріальні пам'ятки, а саме:

знаки — службові, членські, про закінчення навчальних закладів, про належність до громадської організації (товариства) тощо. Носяться на грудях, а тому часто можна зустріти термін «нагрудні знаки»;

значки — ювілейна та сувенірна продукція, переважно така, яку можна придбати у закладах торгівлі;

настільні медалі — пам'ятна нагорода на відзначення певної події або діяча: військового чи громадського. Також, ювелірна та сувенірна продукція, яка не має кріплення і зберігається, як правило, на предметах меблів;

паперова документація про відзначення нагородами або відзнаками: посвідчення, дипломи, накази, списки нагороджуваних, тощо.

До письмових джерел відносяться — офіційні документи про запровадження нагород: накази, розпорядження, ухвали, постанови, статuti, робочі проєкти орденів та відзнак. У ході аналізу зазначених документів можна простежити процес розробки нагороди у динаміці: від першого проєкту ескізу до затвердженого статуту.

Важливою інформацією, яка міститься в офіційних письмових джерелах є інформація про кількість фізично виготовлених нагород та списки нагороджених ними. Крім того, в офіційних наказах про нагороду можна зустріти опис церемонії нагородження кавалерів — захід, який є невід'ємною частиною нагородної справи.

Як правило, офіційні документи зберігаються в архівах. В Україні їх існує декілька.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) спеціалізується на історії впровадження та розроблення військових нагород

Армії Української Народної Республіки, Української галицької армії періоду Визвольних змагань 1918–1920 рр.

Напрямком Державного галузевого архіву Міністерства оборони України (ДГА МО України) є зародження сучасної фалеристики Збройних Сил України від відомчих нагород для заохочення військовослужбовців ЗС України до державних нагород.

Яскравою особливістю Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) є те, що на його фондах (№ 269) було знайдено ескізи першого варіанту ордену УНР «Хрест Святого Архістратига Михайла», який планувалось запровадити у 1919 році (Тинченко, Я. 2016, с. 40.). Також, серед іншого зустрічаються документи, які стосувалися запровадження серед української еміграції у Празі у 30-х роках ХХ століття відзнаки для учасників Другого Зимового походу так званій орден «Базар».

Цікавими є матеріали, які містяться в архівно-слідчих справах фонду кримінальних справ на реабілітованих осіб у Галузевому державному архіві Служби Безпеки України (ГДА СБ України). В цій установі зберігаються справи осіб, які брали участь у розробці чи виготовленні різноманітних відзнак, були нагороджені ними, а пізніше були схоплені радянськими каральними органами.

Разом з тим, в ГДА СБ України майже відсутні письмові джерела

щодо запровадження відомчих заохочувальних відзнак Служби Безпеки України, крім наказу Голови СБ України від 09.01.2008 року № 4 «Про відомчі заохочувальні відзнаки Служби безпеки України» (Наказ Голови Служби Безпеки України, 2008).

Вчені-історики ведуть активний пошук інших історичних фактів, писемних джерел як в українських архівах, так і зарубіжних, що в більшості своїй дає позитивний результат.

Ярославу Тинченку вдалося попрацювати в архівах Російської Федерації з документами періоду Визвольних Змагань 1918–1920 рр. Результатами цієї праці є унікальна збірка рідких українських фалеристичних пам'яток, викладена у книзі в співавторстві з О. Рудиченком «Награды и знаки национальных армий и правительств. Украина. Белоруссия. Литва. Учредительные документы. Изготовление. Практика награждения», в якій з ретельними ілюстраціями викладена інформація про нагороди й знаки Армії УНР та нагороди Галицької Армії (Тинченко, Я. & Рудиченко, О. 2011). Особливо цікавими в роботах Я. Тинченка є додатки, а саме: додаток «Список лицарів Залізного хреста «За Зимовий похід і бої»; додаток «Реєстр нагороджених «Хрестом Симона Петлюри»; додаток «Список кавалерів «Хреста Залізного Стрелка» (військова відзнака УНР, якою нагороджували вояків 3-ї Залізної стрілецької дивізії) (Тинченко, Я. 2017, с. 542).

Писемні джерела також зберігаються у музейних та приватних зібраннях.

До усних джерел з впевненістю можна віднести спогади очевидців та безпосередньо самих розробників, свідків історичних подій, осіб, які прямо чи опосередковано сприяли розробці або виготовленню нагород. Ці джерела можуть бути як опублікованими, так і не опублікованими, оскільки вони належать до неофіційних документів. Проте, вони менш достовірні, оскільки інформація, про яку йтиметься у розмові, викладається через призму суб'єктивності, тобто власного бачення тих подій їх авторами.

Більш інформативно подається інформація про нагороди, відзнаки, уніформу, порядок їх носіння та розміщення, яке є на фотокартках різних осіб. Крім того, малюнки та ескізи нагород, які розглядались під час їх розробки та подальшого затвердження. Все вищезазначене відноситься до іконографічних джерел.

Слід зауважити, що дослідники та історики з фалеристики докладають максимум зусиль, щоб відтворити процес, який передував створенню сучасної нагородної системи ЗС України та висвітлення відповідної нормативної бази.

Завдяки детальному вивченню та впровадженню історичних джерел серед більшості сучасних військових нагород, як державних так і відомчих, своїм дизайном вдалося відтворити

проекти нагород, запроваджених ще на початку та в середині ХХ століття, за часів УНР та УПА, що є яскравим прикладом взаємозв'язку поколінь і національних фалеристичних традицій (Семотюк, Я. 1991, с. 19).

Проте, в істориків залишається ще багато питань з історії становлення український нагород. Маючи відомості про ту чи іншу нагороду ще й доці не вдалося знайти відомостей про її автора, про організацію роботи навколо визначення ескізу, положення (статуту), вимог до нагородження, тощо. Такими, як наприклад, були нагороди для ветеранів Легіону Українських Січових Стрільців, в подальшому перейменованої у 1-шу бригаду Українських Січових Стрільців Галицької Армії: Пам'ятний хрест Українських Січових Стрільців (Гуцульський) та Ма-

зепинський хрест. (Тинченко, Я. & Рудиченко, О. 2011). Джерела щодо їх заснування ще й досі невідомі дослідникам.

Крім того, багато таємниць тримає в собі й історія нагород УПА. Коли в умовах підпільної боротьби за власну незалежність, в підземних криївках або землянках народжувалися ідеї щодо організації нагородження старшин/солдатів відповідними відзнаками за хоробрість та героїзм, проявлені в боротьбі із радянським режимом. Більшість цих джерел ще й досі покояться в царині земляних сховищ по всій Україні

Багато й інших архівних джерел не розкрито і несуть для науковців нові відкриття, що надихає останніх на пошук і плідну працю задля визначення історичної дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Знаки и награды Украины. URL: <https://www.arudichenko.com> [дата зверн.: 16.10.2021].
- Калакура, Я. (керівник авторського колективу), Войцехівська, І., Корольов, Б., Павленко, С. & Палієнко, М. (2002). *Історичне джерелознавство*. Київ: Либідь. 488 с.
- Карпов, В. & Табачник, Д. (2004). *Українська військова символіка*. Київ: Либідь, 272 с.
- Карпов, В. & Табачник, Д. (2007). *Військова символіка держави*. Київ: Либідь, 296 с.
- Лазаренко, В. (2012). Відзнака Міністерства оборони України «Доблесть і Честь». *Нумізматика і Фалеристика*. № 1, с. 14–17.
- Лазаренко, В. (2012). Відзнака Міністерства оборони України «Знак Пошани». *Нумізматика і Фалеристика*. № 2, с. 16–17.
- Лазаренко, В. (2012). Відзнака Міністерства оборони України «За зразкову службу у Збройних Силах України». *Нумізматика і Фалеристика*. № 4, с. 14–16.
- Муравйов, О. (2011). Почесний нагрудний знак начальника Генерального штабу — Головнокомандувача Збройних Сил України «За заслуги перед Збройними Силами України». *Воєнно-історичний альманах*. № 1 (22), с. 132–136.

Наказ Голови Служби Безпеки України від 09.01.2008 року № 4 «Про відомчі заохочувальні відзнаки Служби безпеки України». (2008). URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE14746.html. [дата зверн.: 16.10.2021].

Семотюк, Я. (1991). *Українські військові відзнаки*. Торонто. 19 с.

Тинченко, Я. & Рудиченко, О. (2011). *Награды и знаки национальных армий и правительств. Украина. Белоруссия. Литва. Учредительные документы. Изготовление. Практика награждений*. Київ: Логос, 432 с.

Тинченко, Я. (2016). *Символи нескореної держави. Нагороди уряду Української Народної Республіки*. Київ: Темпора, 180 с.

Тинченко, Я. (2017). *Лицарі Зимових походів 1919–1922 рр.* Київ: Темпора, 727 с.

Хорошунов, М. (2012). Нагорода не компенсація, але ж заохочення. *Нумізматика і Фалеристика*. № 4, с. 16–17.

Хорошунов, М. (2014). Новий вигляд знайомих відзнак. *Нумізматика і Фалеристика*. № 1, с. 27–28

Чмир, М. (2013). Заохочувальні відзнаки Міністерства оборони України: реформа 2012 року. *Цитаделя: Львівський мілітарний альманах*. № 10, с. 78–91.

REFERENCES

Znaki i nagrody Ukrainy. [Honors and awards of Ukraine]. URL: <https://www.arudichenko.com> [Accessed: 16.10.2021]. [in Russian].

Kalakura, Ya. (kerivnyk avtorskoho kolektyvu), Voitsekhivska, I., Korolov, B., Pavlenko, S. & Palienko, M. (2002). *Istorychne dzhereloznavstvo*. [Historical Source Studies]. Kyiv: Lybid, 485 s. [in Ukrainian].

Karpov, V. & Tabachnyk, D. (2004). *Ukrajinsjka vijsjkova symvolika*. [Ukrainian military symbolism]. Kyiv: Lybid, 272 s. [in Ukrainian].

Karpov, V. & Tabachnyk, D. (2007). *Vijsjkova symvolika derzhavy* [Military symbols of the state]. Kyiv: Lybid, 296 s. [in Ukrainian].

Lazarenko, V. (2012). Vidznaka Ministerstva oborony Ukrajiny “Doblestj i Chestj” [Distinction of the Ministry of Defense of Ukraine “Valor and Honor”]. *Numizmatyka i Falerystyka*. № 1, s. 14–17. [in Ukrainian].

Lazarenko, V. (2012). Vidznaka Ministerstva oborony Ukrajiny “Znak Poshany” [Distinction of the Ministry of Defense of Ukraine “Badge of Honor”]. *Numizmatyka i Falerystyka*. № 2, s. 16–17. [in Ukrainian].

Lazarenko, V. (2012). Vidznaka Ministerstva oborony Ukrajiny “Za zrazkovu sluzhbu u Zbrojnykh Sylakh Ukrajiny” [Distinction of the Ministry of Defense of Ukraine “For exemplary service in the Armed Forces of Ukraine”]. *Numizmatyka i Falerystyka*. № 4, s. 14–16. [in Ukrainian].

Muraviov, O. (2011). Pochesnyi nahrudnyi znak nachalnyka Heneralnoho Shtabu — Holovnokomanduvacha Zbroinykh Syl Ukrainy “Za zasluhy pered Zbroinymy Sylamy Ukrainy”

[Honorary Badge of the Chief of the General Staff — Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine “For Merit to the Armed Forces of Ukraine”]. *Voienno-istorychnyi almanakh*. № 1 (22), s. 132–136. [in Ukrainian].

Nakaz Gholovy Sluzhby Bezpeky Ukrainy vid 09.01.2008 roku № 4 “Pro vidomchi zaokhochuvaljni vidznaky Sluzhby bezpeky Ukrainy”. (2008). [Order of the Security Service of Ukraine 09.01.2008 № 4. About departmental incentive honors of the Security Service of Ukraine]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE14746.html. [Accessed: 16.10.2021]. [in Ukrainian].

Semotiuk, Ya. (1991). *Ukrajinsjki vijsjkovi vidznaky*. [Ukrainian military honors]. Toronto, 19 s. [in Russian].

Tynchenko, Ya. & Rudychenko, O. (2011). *Nagrady i znaki nacionalnyh armij i pravitelstv. Ukraina. Belorussija. Litva. Uchreditel'nye dokumenty. Izgotovlenie. Praktika nagrazhdenij* [Awards and signs of national armies and governments. Ukraine. Belarus. Lithuania. Constituent documents. Production. Practice awards]. Kyiv: Lohos, 432 s. [in Russian].

Tynchenko, Ya. (2016). *Symvoly neskorenoi derzhavy. Nahorody uriadu Ukrainskoi Narodnoi Respubliky* [Symbols of the uncomplicated state. Government Awards of the Ukrainian People's Republic]. Kyiv: Tempora, 180 s. [in Ukrainian].

Tynchenko, Ya. (2017). *Lycari Zymovykh pokhodiv 1919–1922 rr.*, [Knights of winter campaigns 1919–1922]. Kyiv: Tempora, 727 s. [in Ukrainian].

Khoroshunov, M. (2012). Naghoroda ne kompensacija, ale zh zaokhochennja [The reward does not compensate, but encouragement]. *Numizmatyka i Falerystyka*. № 4, s. 16–17. [in Ukrainian].

Khoroshunov, M. (2014). Novyj vyghljad znajomykh vidznak [A new look of acquaintances]. *Numizmatyka i Falerystyka*. № 1, s. 27–28. [in Ukrainian].

Chmyr, M. (2013). Zaokhochuvaljni vidznaky Ministerstva oborony Ukrainy: reforma 2012 roku [Encouraging Controls of the Ministry of Defense of Ukraine: Reform of 2012]. *Tsyntadeliia: Lvivskyi military almanakh*. № 10, s. 78–91 [in Ukrainian].

Sergiy Mysko

*Head of the Information and Organizational
Work of Automation Development Management,
The General Staff of the Armed Forces
of Ukraine (Kiev, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1312-0864>

AWARDS ARE THE HISTORY KNOWLEDGE SOURCES

This article covers the main sources and regulations that preceded the origin of the military award system from the Ukrainian People's Republic to the present day.

Thanks to the research it was possible to open new pages in the history of the normative origin of phaleristics of the Armed Forces of Ukraine, to draw a clear chronological sequence of creation and development of the award system of the Armed Forces of Ukraine at different stages of state formation of Ukraine.

Existing sources fully give modern phaleristics historians an idea of the painstaking work done by public and military figures to launch their own award system to honour their servicemen.

Historical perfection and traditions in combination with modern technologies have helped to acquire the phaleristics of the Armed Forces of Ukraine that national identity which makes it special among the already known award systems of different countries.

Based on the analysis of modern scientific literature and sources in the article, the author explores some aspects of the formation of the awards and decorations system. Factual materials on the conferment of the heroic deeds of soldiers and their commendation are given.

Key words: *phaleristics of the Armed Forces of Ukraine, regulatory framework of phaleristics of the Armed Forces of Ukraine, Ukrainian People's Republic.*